

EFFECTES ACCENTUALS I SIL·LÀBICS
SOBRE LA DISTRIBUCIÓ
DE LES VOCALS MITJANES EN CATALÀ CENTRAL*

1. INTRODUCCIÓ

Des dels començaments dels estudis fonològics sobre el català (vegeu, p. ex., Milà 1875 i Fabra 1906) dos temes han mantingut l'atenció dels estudiosos de forma continuada: la reducció vocàlica i la distribució de les vocals tòniques, especialment la distribució de les mitjanes. Wheeler (2005: 37-52) resumeix l'estat de la qüestió en el pla sincrònic i hi fa aportacions fonamentals, com la llei que determina obertura de *e* quan va seguida dels vocoides [i], [j]. Mascarió (2008) confirma alguna de les conclusions de Wheeler i n'examina aspectes addicionals. Podem concloure, a partir d'aquests dos treballs, que en català central la distribució de les vocals mitjanes ve determinada —deixant de banda factors etimològics coneguts, que també comentaré— per quatre factors categòrics: els elements consonàntics immediatament posteriors a la vocal *e*, els sufixos preaccentuats, un vocoide [i], [j] posterior i la metafoia per [e] i [o] àtones (1a). Hi ha altres factors més de tipus tendencial, com els efectes analògics i un cert afavoriment de les variants obertes (1b):

(1) a. *Factors categòrics*

Obertura de <i>e</i> + [l], [r] ^C _{(hoo)nal}	c[é]l, ob[é]rt
[r]V, [j], [sk] ^r	t[é]rra, or[é]nga, fr[é]sca

(*) Aquest treball ha estat possible gràcies a l'aiut HUM2006-13295-Co2-01 del Plan Nacional de Investigación Científica, Desarrollo e Innovación Tecnológica. Agraïxo els comentaris d'Eulàlia Bonet, de Maria-Rosa Lloret i de Clàudia Pons.

1. Segueixo Mascarió (2008: 81), partint de Wheeler (2005: 38-41): Wheeler inclou, a més d'aquests casos, els de *e* + /f/, /n/. Aquests dos últims presenten molts pocs exemples i hi ha algun contra-exemple com *efa* i *lleya*. També hi ha, com indica Wheeler, *lleya* en el cas de /n/, però aquí els casos contraris són més nombrosos (el sufix, -*enc*, *trenc(ar)*, *llenca*, *atenc*, *renge*, *mallerenga*, *orenga*, *penç(ar)*, etc.). Veg. també Mascarió (2002).

- Obertura per sufix preaccentuats
 Obertura per [j], [j] posterior
 Tancament metafònic per [e], [o]
 Factors tendencials
 Efectes analògics

tell[é]metre, soci[ç]leg
 est[é]r[í]l, g[í]r[í]ja
 Finist[é]r[í]el, ris[ó]l[í]o
 tor[é]ro (base analògica: sufix /é/)
 Coca-C[ç]ja (base analògica: ç[ç]ja 'adhesiu')

La llei de Wheeler té molt poques excepcions: Wheeler (2005: 39) usa la qualificació «virtually universal in Catalan» per aquesta raó. Cenyint-nos al central, en la zona nord-oriental hi ha molts casos excepcionals provocats pel sufix nominal preaccentuat -[j(ə)], o per les terminacions -[énsjə], -[énsj], que deixen de ser-ho en gran part si suposen que en aquesta varietat la [j] queda fora de l'abast de la llei. A (2a) exposo casos amb alternança (*prudènt* ~ *prudència*, etc.) i a (2b) casos sense alternança. Els casos excepcionals amb [j] (2c) són pocs, gairebé tots de la zona nord-oriental. Hi ha finalment els casos de [j] en diftong decreixent (2d). En menys casos, totes dues varietats presenten excepcions, amb vocal [i] o amb semivocal [j], que coincideixen en el cas de la interjecció *ei!* (NE = nord-oriental, S = sud, O = occidental.)

- (2) *Central, NE*
a.	prud[é]ncia	<i>Central, S, O</i>
	pac[é]ncia	prud[é]ncia
	abs[é]ncia	pac[é]ncia
	mod[é]stia	abs[é]ncia
	moll[é]stia	mod[é]stia
		moll[é]stia
b.	conf[é]ncia	conf[é]ncia
	her[é]ncia	her[é]ncia
	lic[é]ncia	lic[é]ncia
	sent[é]ncia	sent[é]ncia
	hort[é]nsia	hort[é]nsia
	Vall[é]ncia	Vall[é]ncia
	s[é]pia	s[é]pia
	b[é]stia	b[é]stia
c.	sill[é]nci	sill[é]nci
	Ter[é]nci	Ter[é]nci
	Innoc[é]nci	Innoc[é]nci
	r[é]rvi	r[é]rvi
	t[é]bi	t[é]bi
d.	esgl[é]s[j]ia (~ igl[é]s[j]ia)	esgl[é]s[j]ia (~ igl[é]s[j]ia)
	ll[é]j	ll[é]j
	r[é]j	r[é]j
	r[é]jha	r[é]jha
	[é]j	[é]j

En el cas de la vocal *o*, no sembla haver-hi excepcions. Llevat de la interjecció *coi!* No hi ha gaire casos amb sufix *-i(a)*, però en aquestes la vocal s'obre

regularment: *divisi*[ó]r ~ *divisi*[ç]ria, *introduc*[ó]r ~ *introduc*[ç]ria, *success*[ó]r ~ *success*[ç]ria. La situació és diferent per a varietats ioditzants perquè aquestes tenen molts casos amb [ó]: *fonoll*, *ionoll*, *grumoll*, *poll* 'insecte', *matoll*, *penjoll*, *nostoll*, *escorcolla*.

Fora d'aquests casos, la llei de Wheeler se segueix estrictament, tal com demostra la vocal oberta, majoritària de noves incorporacions lèxiques com *yeti*, *confeti*, *espaqueti*, *SETI*, *Betis*, *Sheffield*, *Hussein*, *Bahrain*, *John Wayne*, *Taylor*, *Golda Meir*, *Davis*, *gay*, *Sinn Féin*, *Maine*, *e-mail*, *Siboney*, *sèrio*, *nòvio*, *agobio*, *Albinoni*, *body milk*, *boli*, *dadotis*, *Eroski*, *iogurt*, *ionqui*, *jogging*, *Loli*, *office*, *poli*, *raviolis*, *bofia*, *Sòria*, *Savoy*, *cowboy*, *COI*.

En aquest treball vull examinar el paper d'un altre factor, ja apuntat per Fabra, per Wheeler i alguns altres autors que no ha estat examinat amb prou detall, el paper que hi pot tenir el patró accentual i l'estructura sil·làbica, i analitzar amb més detall el funcionament dels esdrúixols. A la secció següent faig un repàs dels condicionaments històrics, i d'alguns de sincrònics, a partir del tractament que els va donar Pompeu Fabra.

2. LA LLEI DE FABRA I LA DISTRIBUCIÓ SINCRÒNICA SEGONS FABRA

Podem dividir les contribucions de Fabra a la distribució de les vocals tòniques, especialment la distribució de les mitjanes, en tres apartats: a) el canvi històric, b) la distribució sincrònica (a la seva època) i c) les qüestions ortogràfiques que hi estan relacionades. El problema de la distribució de les mitjanes va acaparar l'interès des del punt de vista històric i, com és sabut, va ser Fabra qui, ara fa ja més d'un segle, va formular la llei fonètica que determina la distribució de les mitjanes anteriors. Forteza havia intuït alguna cosa abans, però no creia que la distribució obeís a una llei fixa. En la seva gramàtica (Forteza 1915: 5), que Fabra va consultar en manuscrit, diu:

La *e* latina, sea breve ó larga, se halle ó no en posición, se conserva en nuestro idioma (*bé* de BÉN-É, [...]); mas no sigue leyes fijas en la adopción de los sonidos que en nuestro idioma representa (...). No obstante, al estudiar con detención este punto, se nota que en catalán la *e* breve y el diptongo *ae* tienen predilección por la *é*; mientras la *e* larga y la que se halla en posición suelen preferir la *e*; de estas últimas la mayor parte en mallorquín se resuelven en *e* oscura.² La *i* tónica breve y la *i* en posición se mudan en nuestra lengua en *e*, *la cual suele ser abierta en catalán y oscura en mallorquín*.

2. Fabra (1906: 18) cita en nota part d'aquest fragment i introdueix un interrogant darrera «posición» («la *e* larga y la que se halla en posición (?)»). Amb «en posición» Forteza volia dir 'en posició travada per consonant'. En la seva citació de Forteza, Fabra posa en cursiva «no sigue leyes fijas, tienen predilección, suelen preferir y suelen». També subratlla el caràcter merament tendencial del

Més vague era encara Gröber (veg. la nota 2). Coromines (1963: 38) com-firma que el caràcter fix, de llei, de la distribució es deu a Fabra: «L'any 1906, en un llarg article de la *Revue Hispanique* titulat "Les *e* toniques du catalan", ell descobrí la llei del distribució de les *e* catalanes en tancades i obertes, el qual fins aleshores Paul Meyer i tots els romanistes creien arbitrari». Amb les *e* del català els romanistes es trobaven amb una paradoxa: l'evolució indicava un canvi inusitat: $\acute{e} > \acute{e}$ i $\acute{e} > \acute{e}$! La paradoxa es veia a més a més notablement complicada per un gran nombre d'excepcions. Després de descartar els casos de tancament en *i* per palatal pròxima (*lli, mig*), Fabra (1906: 18-19) descobreix que si atribuïm el manteniment de \acute{e} a l'efecte de certes consonants posteriors, l'evolució de les *e* esdevé regular:

On voit qu'en général l'*e* ouvert du latin vulgaire (=è) devient en catalan *e* fermé et que l'*e* fermé roman (=è, ï) aboutit à *e* ouvert. Le changement de *e* en \acute{e} n'a pas lieu: devant l et h (*cel, peu*); devant le groupe *nr* (*gênêre*): devant *r* entravé excepté *r* + labiale (*hièrni*); devant *rr* (*tèrra*).

És a dir, la \acute{e} del llatí vulgar passa a \acute{e} en tot el domini i la \acute{e} del llatí vulgar passa primerament a \acute{e} a la zona oriental (tal com indica en nota), i després a \acute{e} a la zona oriental del Principat, però es manté a la zona occidental («tous-fois on a $\acute{e} > \acute{e}$ dans les parlars occidentaux»).³ Aquest últim canvi, però, no es produeix davant de certes consonants, és a dir, *l, rr, r* + consonant no labial, *nr* (que després va passar, a gran part del domini, a [ndr]), i [ò] implòsiva (que passà a [w]) (respectivament, *cel, terra, verd, tendre, seu*). En aquest darrer cas, Fabra suposava un pas de *c, d, tr* a fricativa velar [x]; aquesta part de l'anàlisi evolutiva es va substituir posteriorment pel canvi *c, d, tr* > $\acute{d}z > \acute{d} > \beta > w$ (Coromines 1954: 209-211).

Però el mèrit de Fabra no es limita a haver formulat la llei de distribució de les *e* toniques: també va examinar el conjunt de casos que no la complien i va determinar per què. En l'article de la *Revue Hispanique* i en la seva gramàtica del 1912 distingeix els següents casos de resultats que no obeeixen les lleis fonètiques (la llei de Fabra i el tancament per palatal): casos analògics, casos amb influència de vocals àtones i cultismes. Pel que fa als efectes analògics, indica que «[d]ans les autres cas exceptionnels où l'on trouve è répondant à è

canvi en el *Grundriss* de Gröber (1888-1897) i posa en cursiva «*seltr offe*» en la citació: «Das vulgärlat. betonte *e* aus \acute{e} , \acute{e} , \acute{e} , \acute{e} i kann in der heutigen Sprache durch *e* (offen) dargestellt werden [...] Das betonte vulgärlat. \acute{e} (\acute{e} , \acute{e}) ist sehr oft zu \acute{e} (geschlossen) geworden» ('La \acute{e} tónica del llatí vulgar provinent de \acute{e} , \acute{e} , \acute{e} , \acute{e} i pot ser representada en la llengua actual per \acute{e} (oberta) ... La \acute{e} llatínvulgar tónica (\acute{e} , \acute{e}) s'ha convertit molt sovint en \acute{e} (tancada)').

3. La distribució dialectal del canvi és consignada també en nota, en la gramàtica del 1912: «La *e* cerrada, transformada en \acute{e} en el dialecto central, ha persistido en la gran parte del do-Baleares» (Fabra 1912: 456).

et *é* répondant à *e*, il s'agit presque toujours d'un échange de phonèmes dû à des actions analogiques» (Fabra 1906: 19).

Tenim, p. ex., *esmenar* (< EMĒNDARĒ), que hauria de tenir *é* < Ē però té *é* per analogia amb les formes rizotòniques dels verbs en *-enar*, que presenten majoritàriament vocal oberta. Fabra no dona exemples concrets dels verbs que causen pressió analògica, però podem estar segurs que tenia recollits gairebé tots els casos: *menar*, *asserenar*, *venenar*, *anomenar*, *alenar*, *embenar*, *trenar* apareixen amb vocal oberta al *vocabulari* de Fabra (1912) i només *benenar* i *ordenar*, amb tancada. Els exemples similars que no hi apareixen (*frenar*, *emplenar*, *encadenar*, *estrenar*) tenen tots *e* oberta. Un altre exemple d'analogia que cita és *dressar* (< DRĒCTIARĒ), que té [é] en comptes de la [è] esperada per analogia amb verbs en *-essar* (aquí els exemples són *cessar*, *processar*, *ingressar*, *progressar*, *apressar*, *expressar*, *vessar*, *travessar* i els casos minoritaris amb [è] *fressar*, *disfressar*, *intressar*, aquest darrer també pronunciat amb [é]).

El segon factor, la influència de formes àtones, respon usualment al caràcter proclític de certs mots que fa que puguin passar per fases àtones i, obeint la reducció vocalica del català antic, pot fer canviar la [e] en [é]; és el cas de les preposicions *entre* i *sense*, pronunciades en bona part del central amb vocal tancada i no pas amb la *e* oberta etimològica. En els verbs, aquest factor es pot combinar amb l'acció analògica que es produeix dins del seu paradigma. L'efecte de les formes sense accent al radical sobre les rizotòniques també explica, segons Fabra, que «[c]est surtout dans le verbe que l'on remarque des échanges entre *è* et *é*» (Fabra 1906: 19). Així, en els exemples verbals del paràgraf anterior, *dressar* canviaria la [è] rizotònica en [é] per dues accions analògiques conjuntes: la dels verbs com *cessar*, *processar*, etc. que, com acabem de veure, tenen [é], i la de les formes sense accent radical del propi paradigma, com *dressen*, *dressava*, etc., que en català antic tenien [e] àtona al radical.

En el tercer grup d'excepcions als casos regulars, els cultismes, ja hi inter-venen factors sincrònics clars. Fabra observa que, a més dels efectes analògics, hi ha una tendència a presentar vocals obertes (també per a les *o*):

Nous trouvons dans les mots savants *è* [=e] et *e* [=e] répondant à *e* du latin classique. Les noms empruntés possédant un *e* tonique, sont prononcés par règle générale avec un *e* ouvert (...). Mais, sous l'influence de certaines terminaisons populaires, on prononce *e* fermé dans un grand nombre de noms d'introduction savante. L'absence de mots populaires en *enti*, par exemple, décide l'adoption d'*e* pour les mots savants en *enti*: *evitént*, *adifacént*.

(Fabra 1906: 22)

Finalmente, en las voces de origen erudito, el catalán suele pronunciar la *e* i la *o* abiertas. [...] No es, sin embargo, raro encontrar en catalán *e* y *o* en lugar de *è* y *ó* en voces de origen erudito. [...] En el verbo se manifiesta una tendencia a la adopción de *e* y *o* de

o en l'ugar de e y de ç. Eji: afeçta, condemna, intercepta, eleÿa; adopyta, advoca, elabora.

(Fabra 1912: 459-460)

Fabra va distingir, doncs, dues menes de canvi: el pròpiament etimològic, fos determinat per lleis fonètiques o per efectes menys generals com la proclisi o l'analogia, i els canvis causats per la indeterminació en la pronúncia en els cultismes, indeterminació que es resol amb una certa «tendència» a l'obertura. En l'evolució dels mots patrimonials tenim sempre una distinció original, que es conserva o es modifica per l'efecte de les lleis fonètiques o per altres factors. En els cultismes, en canvi, l'origen és gràfic o prové de la pronúncia del llatí en l'època d'introducció del cultisme, un element també variable. Encara que Fabra no fa explícites aquestes consideracions, és obvi que tenia clar quin era el mecanisme d'introducció de cultismes, mecanisme que es produïa no només en el passat, sinó també contemporàniament.

Quins són els efectes dels canvis històrics que tenen encara conseqüències sincròniques? Són alguns dels canvis fonètics, bàsicament la impossibilitat de *e* tancada davant de *l*, de *r* + coronal i de *rr* (Wheeler 2005: 38-41), i la pervivència d'efectes analògics en casos d'indeterminació, com la influència de la *e* tancada del sufix *-er* en l'adaptació de castellanismes com *camarero*, *embus-tero*, *llebrero*, *matadero*, i altres casos examinats succeïtament a Mascaró (2008). Hi ha dos altres condicionaments sobre el repartiment que són desenvolupaments nous. Es tracta de l'efecte categòric obridor dels sufixos preaccentuats (Mascaró 1978: 1984) i la llei proposada per Wheeler, l'efecte categòric obridor de [j] i [ʝ] posteriors (Wheeler 2005).

Pel que fa a la llei de Wheeler, l'obertura categòrica per un vocoïde posterior presenta un problema històric interessant, la solució del qual només puc insinuar. Com es va originar aquest tipus d'obertura? Que es produís resulta més aviat paradoxal, perquè els vocoïdes anteriors [j], [ʝ] típicament determinen, en català i en romànic en general, l'efecte contrari, el tancament per inflexió metafònica (Moll 1952: 67-96). El més probable és que en una època bastant reculada, quan el volum de cultismes era encara força reduït, el nombre de casos amb vocal mitjana seguida de *i* fos extremament baix, perquè, deixant de banda els paradigmes verbals en els quals els efectes analògics tenen un paper tan important, els casos de *i* posttonica llatina se solen resoldre en elisió o en desaparició després de palatalització de la consonant adiacent. Si la majoria d'aquests casos tenien vocal oberta, la introducció de cultismes amb mitjana, d'obertura necessàriament indeterminada, es degué resoldre en obertura per analogia *i*, en créixer el nombre de casos, la tendència es devia transformar en llei categòrica.⁴

4. Sense haver estudiat els casos amb el detall suficient, els que he pogut recollir que no són savis o mitg savis són, efectivament, molt pocs: *nòlit*, *vorí*, *orri(s)*, *teia*, *solei*, *lleí*, *rei*, *òlba* amb vocal

Hi ha encara dues menes d'observacions de Fabra que podem pensar que tenen també conseqüències en la repartició en el català contemporani, el fet que «en las voces de origen erudito, el catalán suele pronunciar la *e* i la *o* abiertas», i les seves observacions de caire ortogràfic. En el primer cas, la tendència a l'obertura en «voces de origen erudito», va ser generalitzat per Badia en diversos estudis centrats en el català de Barcelona (Badia 1966, 1970). La conclusió no difereix de la de Fabra: hi ha predominança d'obertes, però l'autor intenta donar una explicació al fenomen, basada en una suposada tendència general a l'increment de sonoritat, sense oferir però arguments fonètics, tipològics o d'altra mena.⁵ Com es pot desprendre de la meua anàlisi, aquesta tendència a l'augment de sonoritat no té cap fonament. Tornant a Fabra, si mirem els 74 exemples amb què Fabra (1912) il·lustra els cultismes, es tracta de 17 mots i de 57 terminacions (com *-ècia*, *-ogi*, *-òfagi*), 72 dels quals són casos de [i], [j] posteriors o de sufix preaccentuat; només dos casos (*época*, *neutr(e)*) no es troben dins de cap d'aquestes categories.

Les altres observacions de Fabra són de tipus ortogràfic, no pròpiament descriptives, i hem d'anar amb compte per tal de no derivar-ne generalitzacions descriptives estrictes sense justificar. Com noten Pi-Mallarach (1997: 19) i Wheeler (2005: 44), a principis del segle passat Fabra ja havia observat certes tendències distribuïdionals de les vocals mitjanes segons la posició de l'accent: havia vist que en els mots esdrúixols i en els plans polisil·làbics acabats en consonant la vocal mitjana solia ser oberta, i se n'aprofita més tard (Fabra 1908: 207-208) per simplificar les regles d'accentuació.

[Q]ualsevol que sigui l sistema d'accentuació grafica que s'adopit [...] les tres categories següents de paraules seran sempre accentuades: els proparoxitons (*llemena*), els paroxitons acabats en consonant (*càstic*), els oxitons polisil·làbics terminats en vocal (*germà*). No portaran, en canvi, accent: els paroxitons terminats en vocal i els oxitons terminats en consonant. Doncs bé, precisament en les dues primeres categories de mots (que s'accentuen), la *e* i la *o* són excessivament rars; i, en canvi, en els mots de les dues últimes (que no s'accentuen) la *e* i la *e*, la *o* i la *o* són igualment freqüents.

oberta esperable a partir de l'ètim i del desenvolupament posterior i només *tebi* i *gobi* amb vocal tancada esperable. D'aquests dos, el primer té *e* tancada en central nord-oriental i el segon pot haver sofert l'obertura d'*o* en síl·laba inicial. *Reti* també hauria de tenir *e* oberta però ha sofert l'efecte tancador de la consonant. És possible que l'obertura es generalitzés només per la *i* sil·làbica, ja que sincrònicament la [j] té efectes obridors més limitats, excepte per a *o*.

5. «Això ens dnu [...] a examinar vers on diriem que sencamina la fonologia catalana tota senceia, vocals i consonants. Els sons catalans tendeixen a recobrar sonoritat, a augmentar la sonoritat global de la llengua: sembla que la llengua estigui sotmesa a una mena de necessitat de guanyar perceptibilitat o sonoritat, pel vessant que sigui (vocàlic o consonàntic) pel camí que sigui (sonoritzant sons sords, obrint vocals tancades, etc.)» Badia (1970: 171).

Posteriorment, ja establert el sistema d'accentuació gràfica, incorpora a aquestes observacions els aguts accentuats:

- I. En les terminacions verbals, la *e* porta sempre l'accent agut. [...] II. Fent abstracció de les terminacions verbals a què es refereix la regla I: en els mots aguts hom empra generalment l'accent greu sobre la *e* i l'accent agut sobre la *o*. [...] III. Fent abstracció de les terminacions verbals a què es refereix la regla I: en els mots plans i en els esdrúixols, hom empra generalment l'accent greu, així sobre la *e* com sobre la *o*. ... Excepcions [...] Són en nombre molt curt. (Fabra 1933: 13-14 [7a edició. No apareix a les primeres edicions, p. ex. en la 3a])

Si es tracta de terminacions verbals, l'accent sempre és agut sobre ambdues vocals. [...] Fent abstracció de les terminacions verbals a què m'he referit, si són esdrúixols o plans generalment l'accent és greu. ... Són tan pocs els mots en què no passa això, que es poden mirar en una ortografia en què estiguin reunits; ocupen unes poques línies. [...] En els aguts ja hi ha més complicació [...] fent també abstracció de les terminacions verbals a què en referia primerament, la *e* és oberta i la *o* és tancada.

(Fabra 1971: 80-82)

Podem resumir aquestes observacions ortogràfiques de la forma següent:

(3)	Context	Vocal majoritària (forma ortogràfica)
	Verbs	é
	Elements no verbals	è ó
	a. Terminacions amb accent gràfic	è ó
	b. Aguts amb accent gràfic	è ò
	c. Plans amb accent gràfic	è ò
	d. Esdrúixols	è ò

En el cas de les terminacions verbals, el patró ortogràfic no és generalitzable a la fonologia perquè les terminacions verbals no accentuades presenten casos abundants de *e* oberta (en total, en els verbs regulars tenim 16 terminacions amb [é] i 21 amb [ê]). Tampoc no ho són, en el cas dels aguts, els acabats en consonant, perquè els accentuats acaben en *s* o en *in* i són un subconjunt petit del total de mots en *e+C* o *o+C*. Examino els altres casos amb més deteniment a la secció següent.

3. LA REPARTICIÓ DE VOCALS MITJANES SEGONS L'ESTRUCTURA ACCENTUAL: AGUTS EN VOCAL, PLANS EN CONSONANT I ESDRÚIXOLS

Com ja he dit, hem de distingir clarament entre les observacions descriptives de Fabra, entre les quals podem incloure les de l'any 1906, encara que parlés

d'ortografia, i, sobre tot, les que va presentar a la gramàtica de l'any 1912, i les indicacions ortogràfiques de la gramàtica de l'IEC a partir de la setena edició i a la gramàtica pòstuma. Encara que aquestes dues darreres obres l'objectiu de Fabra era donar normes d'accentuació tan simples com fos possible per al lèxic d'aquella època, més d'un cop les seves indicacions s'han pres com si fossin generalitzacions descriptives. Seguint aquesta línia d'argumentació, podríem concloure, en particular, que en català (central) en els aguts la vocal mitjana anterior és tancada i la posterior és oberta, i que les vocals mitjanes són obertes en mots plans acabats en consonant i en els esdrúixols. La realitat és força més complexa.

La generalització de les observacions ortogràfiques de (3b-d) al pla fonològic ens porta a les hipòtesis següents:

(4)	<i>Els mots</i>	<i>tenen</i>
a.	aguts acabats en vocal	é, ó
b.	plans acabats en consonant	é, ó
c.	esdrúixols	é, ó

Examinem, doncs, aquests casos.

3.1. Aguts acabats en vocal mitjana

Deixant de banda elements verbals, considerem els aguts acabats en vocal en primer lloc. Examinem primer els casos de *e*, que seria majoritàriament oberta en aquest context. Comparant les llistes d'excepcions a accent greu *è* en aguts i les d'excepcions a plural en *-ns* dels aguts acabats en vocal tònica a Fabra (1956: 4, 26-27), ens adonem immediatament que un bon nombre d'excepcions són coincidents: els aguts accentuats acabats en vocal *e* (*clixé, puré, ximpanzé*, etc.), solen fer el plural afegint només *s*. En aquest cas resulta agosarat derivar-ne cap generalització perquè el nombre de mots usuals en *é* que fan el plural en *-és* amb prou feines passa de la vintena, hi ha excepcions (*vairé ~ vairens, bé ~ béns*) i molts en *è* i les altres vocals també fan el plural afegint només *s*: *merçès, bebès, caçes, comitès, oboès, fes, res* (nota), *tes, perquès*, etc.; *sofas, peròs, plató, esquis, menús*.

Considerem ara en conjunt tots els aguts acabats en vocal, inclouent per tant també els elements usuals que tenen plurals en *-ns*. Podem dir, estenent la generalització ortogràfica de Fabra a la pronúncia general del central, que trobem *e* oberta i *o* tancada? Si fem el recompte a partir de les formes nominals singulars i a partir de les masculines singulars en el cas dels adjectius i deixem de banda els verbs, els resultats són de 53 en [é] i 184 en [él], i de 885 casos en [ó] i 21 casos en [ól]. Però aquests resultats són molt poc indicatius del que és el lèxic d'un parlant, on no trobaríem un gran nombre d'exemples del diccionari

normatiu, com, en aquest cas, *al·lè, anè, perillè, safè, troglòxè, azobé, framiré, macoré, ocané, tacané, clappó, ludió, tuió, zwitterió*. Al mateix temps, la repetició de morfemes pot distorsionar els resultats per la productivitat de certs sufixos, com /én/ i /ón/. Per tant en el recompte tinc en compte únicament mots usuals i compto cada sufix només un cop i un sol cop també els elements prefixats (*ple, replè*, etc.) o compostos (*punnó, contrapunnó*), és a dir, faig el recompte a partir de morfemes. Distingeixo el cas general, que té en compte casos com *cafè ~ cafés* i *serè ~ serens* (taula 1) i el cas de vocal final tant gràfica com subjacent, que recull només caos com *cafè ~ cafés* (taula 2).⁶ Tinc en compte naturalment els aguts no accentuables, per tant monosíl·labs (*te, so*), però només dono resultats separats de monosíl·labs i polisíl·labs a la primera taula.

Mots en -é gràfica	27	Mots en -ó gràfica	191
Monosíl·labs en -[é]	7	Monosíl·labs en -[ó]	2
Total -[é]	34	Total -[ó]	193
Mots en -è gràfica	15	Mots en -ò gràfica	5
Monosíl·labs en -[é]	10	Monosíl·labs en -[ó]	8
Total -[é]	25	Total -[ó]	13
% é	37,9	% ó	6,3

Taula 1. Elements lèxics (no verbals) aguts usuals del DIEC amb vocal tònica final

Els casos de vocal mitjana anterior són força equilibrats, però els de vocal posterior mostren una preponderància clara de vocal tancada deguda bàsicament a la *n* subjacent posterior (són pocs els casos amb /ón/ final: *bobons, bombons, bons, cons, sons, tons, trons*).⁷ Si tenim en compte només els casos amb mitjana final a la forma subjacent els resultats són més equilibrats per a les posteriors i mostren majoria de tancades en les anteriors.

Mots en -[é]	33	Mots en -[ó]	12
Mots en -[è]	14	Mots en -[ò]	9
% é	19,8	% ó	42,9

Taula 2. Elements lèxics (no verbals) usuals del DIEC, aguts amb vocal tònica final, forma subjacent

6. En la primera taula deixo de banda per tant els casos amb forma subjacent acabada en *r* elidible, on l'efecte dels sufixos en /ér/ /ór/ té un paper important.

7. *Sfó*, malgrat la grafia, té usualment *o* oberta, però acaba en *n* no elidida, [sifón].

La conclusió és clara: no hi ha evidència d'efectes ni categòrics ni tendencials importants en aquest context.

3.2 Els mots plans acabats en consonant

Examinem ara els casos de tendència a l'obertura en mots plans acabats en consonant. La generalització ortogràfica (3c) fa referència a vocals accentuades gràficament (casos com *préssec* o *pròsper*); en passar a la generalització fonològica (4b), l'hem d'estendre també a mots acabats en consonant -s i en seqüències -en, -in que no duen accent (casos com *dinners* o *fenomen*).

En el cas dels plans acabats en consonant, hem de tenir també en compte un element important. Si partim de les formes singulars, els seus femenins en general esdevindran esdrúixols (*pròxim* ~ *pròxima*) i els plans acabats vocal en passar al plural esdevindran plans en consonant (*neta* ~ *netes*, *neta* ~ *netes*; *sobre* ~ *sobres*, *sobra* ~ *sobres*; etc.). Partim, com en el cas anterior, de les formes de citació i prescindim dels verbs. Tractant-se ara de mots plans, poden actuar tots els factors d'obertura independents que ja han estat establerts, l'efecte de consonants adjacents posteriors, dels vocoides [i], [j] (casos com *fertil* o *tròlel*) i sufixos preaccentuats (casos com *telèfon* o *cosmològ*). Hem de descartar per tant aquests casos, així com, igual que hem fet abans, la repetició de morfemes (*cònsol* i *procònsol* compten un sol cop), i els mots que no són usuals.

			Total e+o
Mots amb [é]	11	Mots amb [ó]	4
Mots amb [ê]	18	Mots amb [ô]	24
% [é]	62,1	% [ô]	85,7
			73,7

Taula 3. Elements lèxics (no verbals) usuals del DIEC, plans acabats en consonant, sense i postònica, sense sufix preaccentuat

Observem una certa preponderància de les obertes, més en el cas de la vocal posterior, però evidentment, no en podem deduir obertura categòrica.

3.3 Esdrúixols

Abans de passar als esdrúixols, ens cal examinar un dels factors que hi intervenen, el del tancament de la vocal mitjana per efectes metafònics, amb més detall. L'efecte categòric de tancament per efectes metafònics fou observat en primer lloc per Pi-Mallarach (1997) i ha estat estudiat recentment per diversos autors. L'efecte és el següent: en mots plans, quan la vocal postònica és una e

o una *o* no reduïdes, si la tònica és mitjana no pot ser oberta.⁸ En els exemples següents la primera columna conté plans amb postònica no reduïda i tònica tancada, mentre que en la segona columna, amb mots amb la postònica [ə], [i], [u], la tònica pot ser oberta o tancada (en el cas de [i], és clar, és obligatoriament oberta, com ja hem vist).⁹

(5)	EFE	[éfe]	UEFA	[wéfa]
	herpes	[érpəs]	puesto	[pwéstu]
	percebe	[pərséβe]	almeja	[alméxa]
	opos	[ópos] (< oposicions)	Opus	[ópus]
	risotto	[rizóto]	OPA	[ópa]
	porno	[pórno]	pelu	[pélu]
	cello	[çélo]	ketçup	[kéftʃʌp]
	Eros	[éros]	Ikea	[ikeə]
	Metro	[métro] (Goldwyn Mayer)	metro	[métru]
	cole	[kóle]	colmo	[kólmu]
	Quijote	[kixóte]	jota	[xóta]
	tòtem	[tótem]	OTAN	[ótan]

L'efecte metafònic ha estat proposat per diversos autors (Pi-Mallarach 1997: 102, 172-175; veg. també Pi-Mallarach 2001, 2006, 2007; Bonet *et alii* 2007; Mascaró 2007, 2008; Cabré 2009, 2010), però amb un nombre limitat d'exemples. Notem que en casos com aquest, si no hi ha alternances, l'existència d'un procés actiu s'ha de justificar demostrant que afecta tot (o gairebé tot) el lèxic. Hi ha més suport per al seu caràcter categòric amb les dades de Mascaró (2008), que parteix dels resultats de pronúncia de 785 mots plans (116 citats a l'article) que presenten vocal oberta en molt pocs casos, explicables la majoria per efectes diversos.

Aportaré aquí un argument addicional important a favor del caràcter categòric. No s'han ofert mai alternances que mostrin l'efecte metafònic per tal com els exemples són mots invariables o elements nominals que per derivació experimenten desplaçament accentual (*Kosovo* ~ *kosovar*, *tòtem* ~ *totèmic*) o obertura pels altres factors esmentats (*Lesbos* ~ *lèsbic*) i per tant no poden oferir alternances de vocal oberta i tancada en un mateix morfema. Però hi ha un cert nombre de casos, limitat però significatiu, en què la marca de gènere de masculí —usualment [Ø], [u], [ə]— és una [o] o una [e] sense reduir, com en

8. S'admet de forma general que l'origen de la reducció parcial en posició àtona és la influència castellana (Coronines 1971: 97; Cabré 2010: 112). Crec més probable que s'originés abans, a partir de la pronúncia del llatí i de la configuració d'un model oritològic i que quan els castellanismes trobés incorporat a introduir amb *e* i *o* no totalment reduïdes els sistema àton amb [e] i [o] ja es encert, aquesta important qüestió.

9. Hi ha, com és lògic en préstecs i en mots de nova creació, una certa variació ([pərtéβe], [risóto], etc.).

els exemples de (6a). En tots els casos l'efecte metafònic es produeix i la tònica és sempre tancada. Si el procés metafònic és realment productiu, la predicció que se'n deriva és que, en ser substituïda en derivació per canvi de gènere pel morf de femení [ə], en desaparèixer la condició desencadenant de la metafoonia, la vocal ja no ha de ser necessàriament oberta. Com es veu a (6b), aquesta predicció es compleix:¹⁰ els exemples de (6b) obliguen a una forma subjacent amb /ɛ/ o /o/ que experimenta tancament metafònic per la presència d'una mitjana tancada a (6a).

(6)	a.	xéf+e	b.	xéf+ə, xéf+ə
		manóf+o		manóf+ə
		péþ+e		péþ+ə
		oróm+o		oróm+ə, oróm+ə
		trósk+o		trósk+ə
		jukatek+o		jukatek+ə
		sepoték+o		sepoték+ə
		bonóþ+o		bonóþ+ə
		panófj+o		panófj+ə

Altres exemples resulten potser més forçats, però són significatius també. Si haguéssim de formar el femení de noms propis com *Lendoiro*, *Albertos*, *Zorro*, *Teo*, *Leo*, *Giuseppe*, tots amb mitjana tònica tancada, les formes resultants *Lendoira*, *Albertas*, *Zorra*, *Tea*, *Lea*, *Giuseppa*, apareixerien majoritàriament amb vocal oberta. Aquests casos de tancament metafònic categòric en mots plans contrasten amb els altres tipus accentuals: amb els esdrúixols, però encara més amb els aguts. En principi hi podria haver tres tipus d'acció metafònica sobre la tònica:

(7)	Aguts	Pelé	p e l é	Metafoonia progressiva
			→	
	Plans	telèx	t é l e k s	Metafoonia regressiva
			←	
	Esdrúixols	Federer	f é ð e r e r	Metafoonia regressiva
			←	

Però no podem dir que en els aguts s'observin efectes metafònics, perquè trobem tant obertes com tancades (*Montaigne* [montéŋ], *Oftalmol* [oftalmóf]), *Everest* [eβerést], *Lesseps* [leséps]: *xarleston* [ʃarlestón], *dossier* [dosjé], *Inoxrom* [inoksróm], *rococó* [rokokó], *fortait* [forté], tal com succeeix quan no hi pot haver desencadenant metafònic perquè les pretòniques són [ə], [i], [u] (*mallo*t

10. A continuació dono la forma gràfica i informació identificativa: *jéfe* ~ *jefta*, *Manolo* ~ *Manola*, *Pepe* ~ *Pepa* (també la forma *Pep* té vocal oberta), *oromo* ~ *oroma* adj. 'relatiu a la llengua oromo', *trotsko* ~ *trotska* 'trotskista', *tuacatec* ~ *tuacateca* adj. 'referit al Yucatan', *zapoteco* ~ *zapotecca* adj. 'relatiu a la llengua zapotec', *bonobo* ~ *bonoba* 'primat similar al ximpanzé', *panotxo* ~ *panotxa* adj. 'relatiu al dialecte de la Huerta murciana'.

[məʒɔl], *Diaghilev* [dʒajilɛʃ], *bistec* [bistɛk], *bulldog* [buldɔk]; *maton* [mətɔn], *lutier* [luʃɛ], *tourneados* [turnaðól], *Foucault* [fukól], *Alger* [əlʒɛl]; es podria comprovar si les pretòniques no reduïdes tenen un cert efecte estadístic sobre el caràcter tancat de la mitjana, però això sol, és clar, no justifica l'existència d'un procés fonològic regular. Fins ara només hi ha, doncs, prova de metafonia regressiva en els plans. Examinem ara què passa amb els esdrúixols.

Al *DIEC* hi ha més de 2.300 mots esdrúixols amb vocal mitjana (descompte naturalment els que tenen diftong creixent posttònic, com *série* o *glòria*). Però la majoria són mots poc comuns (*revola*, *quodlibet*) o contenen un sufix preaccentuat (*aurèola*, *psicòpata*). Eliminant aquests casos i eliminant també la repetició de morfemes, en resulten 104 esdrúixols amb vocal tònica mitjana, reproduïts a l'annex 1. No elimino els que presenten [i], [j] postòniques perquè havent-hi dues síl·labes després de l'accent l'efecte del vocoide pot interaccionar amb altres factors com la metafonia. Els resultats, agrupats segons si la tònica és mitjana anterior \acute{E} = {é, ê}, o mitjana posterior \acute{O} = {ó, ô}, i segons el context a la dreta de la tònica, apareixen a la taula 4. Abans, a (8), dono algun exemple de cada context.

- (8) \acute{E} {e, o}|{e, o}, \acute{O} {e, o}|{e, o} estereo, tremolo
 \acute{E} {e, o} i, \acute{O} {e, o} i acrópolis
 \acute{E} i {e, u}, \acute{O} i {e, u} rèplica, bòbila
 \acute{E} i {e, o}, \acute{O} i {e, o} èpsilon, òmicron
 \acute{E} {e, o}|{e, u}, \acute{E} {e, u}|{e, o},
 \acute{O} {e, o}|{e, u}, \acute{O} {e, u}|{e, o},
 \acute{E} {e, u}|{e, u}, \acute{O} {e, u}|{e, u} verèbra, hèrcules,
 \acute{E} i i, \acute{O} i i òpera, incòlume
 \acute{E} a i, \acute{O} a i gènere, gòndola
 déficit
 èxtasi, hipòtesi

Vocal tancada	$\acute{E}\alpha\alpha\epsilon$, $\acute{O}\alpha\alpha\epsilon$	$\acute{E}\alpha i$, $\acute{O}\alpha i$	$\acute{E}i\epsilon$, $\acute{O}i\epsilon$	$\acute{E}i\omega$, $\acute{O}i\omega$	$\acute{E}\alpha\omega$, $\acute{E}\omega\alpha\epsilon$, $\acute{O}\alpha\omega$, $\acute{O}\omega\alpha\epsilon$	$\acute{E}\alpha\omega\omega$, $\acute{O}\alpha\omega\omega$	$\acute{E}i i$, $\acute{O}i i$	$\acute{E}a i$, $\acute{O}a i$	Total
Nombre de mots	2	0	0	0	2	7	0	0	11
% vocal tancada	40,0	0,0	0,0	0,0	18,2	12,3	0,0	0,0	9,6
Nombre de mots	3	2	4	24	9	50	2	10	104
% vocal tancada	40,0	0,0	0,0	0,0	18,2	12,3	0,0	0,0	9,6

\acute{E} = {é, ê}, \acute{O} = {ó, ô}, $\alpha\epsilon$ = {e, o}, ω = {a, u}

Taula 4. Vocal mitjana tònica d'elements leixics usuals del *DIEC* amb accent esdrúixol, sense sufix preaccentuat, segons els condicionants postònics

A la taula següent agrupo alguns dels contextos de la taula anterior i hi afegeixo els casos de *e* seguida de consonant(s) que causen obertura:

	Alguna [e], [o] postònica (sense [i])	Alguna [i] postònica	e + C	Noms [e], [u] postòniques
Vocal tancada	4	0	0	7
Nombre de mots	12	42	6	50
% vocal tancada	33,3	0,0	0,0	14

A la quarta columna, C = [ʎ], [ʀ]C^{trasp.}, [ʀ]V, [ɲ], [ɲ], [ʃ], [sk] (veg. (1) i nota 1)

Taula 5. Vocal mitjana tònica d'elements lèxics usuals del DIEC amb accent esdrúixol, sense sufix preaccentuat, segons els condicionants postònics agrupats

Com indiquen aquestes dades, en els mots comuns usuals del DIEC hi ha preponderància clara d'obertes, però no efecte categòric clar motivat pel caràcter esdrúixol. Fora dels efectes obridors per [i] i per consonant(s) posterior(s) i dels tancadors per metafonia, és a dir, quan tenim noms [e], [u] postòniques, trobem 8 mots usuals que presenten vocal tancada (*llèmena, tèmpores, escórrora, fórmula, gòndola, pórtora, tómbola, tórtora*) per 42 amb vocal oberta. Els efectes obridors de [i] són clars. En el cas de *e* seguida de [ʀ] + consonant coronal i de [ʎ] (no hi ha casos de *e+[ʀ]+V, e+[ɲ], e+[ɲ], e+[ʃ], e+[sk]*) la vocal sempre és oberta, però els casos són pocs. Els efectes metafònics es deixen sentir, però competeixen amb els altres factors i tenim casos de tancament ([astéol], [trémolo]) i casos d'obertura ([épsilon], [kólera]). Les dades poden variar lleugerament segons la pronúncia dels esdrúixols amb mitjanes no totalment reduïdes, segons quins mots es consideren usuals i segons els parlants, però aquesta variació no canvia les conclusions.¹¹

Però, de la mateixa manera que hem deixat fora de consideració molts mots del diccionari normatiu perquè no formen part del lèxic dels parlants, n'hem d'afegir d'altres que no consten en el primer i formen part del segon. Molts són noms propis, però també hi ha noms comuns i algun element d'altres classes de paraula. Per tal de comprovar el comportament d'aquests elements lèxics, n'he reunit un nombre similar als extrems del diccionari (112), que no continguessin sufix preaccentuat ni consonants obridores.¹² He procurat que hi hagués una distribució prou homogènia d'elements tancadors ([e], [o] postòniques), obridors ([i] postònica) i neutrals ([e], [u] postòniques), encara que ha costat trobar prou exemples per a alguns dels contextos; he afegit un nombre limitat (11) de sigles inventades per completar el qüestionari. Els mots figuren a l'annex 2. La vocal tònica *e o o* (que represento amb majúscula, É i Ó, respec-

11. Altres mots (eliminats per poc o gens usuals) amb vocal tancada segons el DIEC són *grínola, gròndola* i *gòdia* (*feréstega, llèpola* i *cérvola* pertanyen al grup dels plans en consonant final perquè hi ha les formes *feréstec, llèpol* i *cérvol*). Per a la cerca de mots del DIEC he recorregut a Hevly (s. d.).

12. Per tal de fer que la distribució de contextos fos suficientment homogènia he hagut d'incorporar-hi 12 mots que també figuren al conjunt extret del DIEC.

tivament) pot anar seguida de vocals posttòniques totes dues identitàtiques a la tònica (Èee, 5 mots; Óoo, 4 mots), d'altres mitjanes no reduïdes (Éeo, Èoe, Éoo, 16 mots; Oeo, Ooe, Oee, 17 mots), d'alguna *i* juntament amb *e/o* no reduïdes (Eie, Eio, 10 mots; Oie, Oio, 8 mots; Èei, Èoi, 10 mots; Óei, Óoi, 7 mots), d'alguna *i* juntament amb les vocals neutrals [e], [u], conjunt que aquí representaré mitjançant 'ω' (Eiω, 2 mots; Oiω, 2 mots), de qualsevol *e/o* combinada amb una vocal neutral (Èeo, Éoo, Èoe, Éoo, 11 mots; Oeo, Óoo, Ooe, Óoo, 13 mots), o només de vocals neutrals (Èóω, 5 mots; Óóω, 2 mots). Dono a continuació la llista d'aquests contextos amb exemplificació (a l'enquesta, com a l'annex 2, no es va marcar l'accent gràfic).

- (9) Èee, Óoo
Éoece, Óoece

Jespersen, CONTOBOL
hètero, hipèrbole, TRECORON, Metístofeles, Prospero,
Sòfocles

- Éoei, Óoei
Éice, Óice

sui generis, Persèpolis, Coleridge, Stromboli
Jennifer, Edision, dòmnie, Robinson

- Éoeω, Éoae, Óoeω, Óoae

Regensburg, Ebola, Èufrates, Pesaro, l'ingleum, Gòlgota,
Sòcrates, Theotocópulos

- Éoω, Óoω

Smetana, Hècuba, Jonathan, còndrula

S'ha comprovat la pronúncia de tots aquests mots de tres parlants barcelonins d'entre 50 i 60 anys. La taula 6 mostra els resultats.

Subjecte A	Èee, Óoo	Éoece, Óoece	Éoei, Óoei	Éice, Óice	Éiω, Óiω	Éoeω, Éoae, Óoeω, Óoae	Éoω, Óoω
Nombre de mots	9	39	17	18	4	24	6
% vocal tancada	66,7	53,8	5,9	11,1	0,0	33,3	16,7
Subjecte B							
Nombre de mots	9	37	16	17	3	25	6
% vocal tancada	88,9	62,2	0,0	0,0	0,0	12,0	16,7
Subjecte C							
Nombre de mots	9	41	17	18	5	24	7
% vocal tancada	88,9	82,9	23,5	27,8	0,0	40,0	33,3

È = {é, è}, Ó = {ó, oí}, œ = {e, oí}, ω = {a, uí}

Taula 6. Efecte de les vocals posttòniques sobre la mitjana tònica en esdrúixols

EFFECTES ACCENTUALS I SIL·LÀBICS

	Alguna [e], [o] posttònica	Alguna [i] posttònica	Noms [ə], [u] posttòniques
Nombre de mots	70	39	7
% vocal tancada	59,9	10,4	18,5

Taula 7. Efecte de les vocals posttòniques sobre la mitjana tònica en esdrúixols, segons els condicionants postònics agrupats, amijanats per als tres subjectes

Per tal de comprovar que els efectes metafònics en els mots plans dels tres enquestats eren els normals del central es va controlar la pronúncia de 79 mots plans amb mitjana tònica i posttònica no reduïda, que apareixen a l'annex 3. Els resultats mostren metafoia categòrica, amb tancament excepte en molt pocs casos:¹³

	Éee	Óoo	Éeo	Óoe	Total
Subjecte A					
Vocal tancada	1	0	0	1	2
Vocal oberta	19	20	19	17	75
% vocal tancada					97,4
Subjecte B					
Vocal tancada	1	0	0	2,5	3,5
Vocal oberta	19	20	19	16,5	74,5
% vocal tancada					95,5
Subjecte C					
Vocal tancada	1,5	0	0	1	2,5
Vocal oberta	18,5	20	19	19	76,5
% vocal tancada					96,8

Taula 8. Efecte de les vocals posttòniques sobre la mitjana tònica en plans

Veiem, per tant, una clara diferència entre els plans i els esdrúixols. En els plans tenim tancament metafònic regular i en els esdrúixols i ha certs efectes de les posttòniques no reduïdes però no hi ha metafoia regular.

Vegem ara com influeixen les vocals posttòniques en la tònica en els esdrúixols. Els casos amb vocals neutrals a les taules (6) i (7) són pocs però si hi afegim els nombrosos que forneixen els esdrúixols del *DIEC* (50 casos, 12,3% de vocal tancada) constatem la tendència a l'obertura en esdrúixols, però amb un gran nombre d'excepcions, quan no hi ha condicionants. Quan una vocal és neutral i l'altra obridora, és a dir, si una de les vocals és [ə] o [u] i l'altra [i], tenim obertura en tots els casos, però el nombre total de casos és massa baix. Aquí també podem recórrer als esdrúixols del *DIEC* que sumen 34 casos tots amb obertura. Per tant, en els esdrúixols el caràcter obridor de la [i] és també categòric, d'acord amb la llei de Wheeler. Quan les vocals són les metafòniques [e], [o], soles o combinades amb vocal neutral [ə], [u], tenim 70 casos i un 59,9% de tòniques tancades, però per als esdrúixols del *DIEC* són 12 casos amb un 33,3% de tancades. La tendència a l'obertura, per tant, queda disminuïda per efectes metafònics que només són tendencials. Queden els casos en què hi ha alhora efecte obridor de [i] i efecte metafònic (taules 4 i 6). En els mots del *DIEC* només tenim 6 casos tots amb obertura. A l'enquesta hi ha un subjecte que també mostra preponderància total de l'efecte obridor de [i] per als 20 casos. En els altres dos casos, el subjecte A té un 9,1% de tancament i el subjecte B un 2,3%. L'efecte obridor no és total però sí preponderant sobre el metafònic.

4. CONCLUSIONS

En la distribució de les vocals mitjanes tòniques cal diferenciar els factors etimològics sincrònicament inactius dels factors sincrònics tendencials i dels factors sincrònics categòrics. En el pla sincrònic s'havien establert fins ara quatre factors categòrics, l'obertura per vocoides alt anterior, l'obertura per sufix preaccentuat, l'obertura de *e* per elements consonàntics adjacents a la dreta i l'efecte metafònic de *e*, *o* no totalment reduïdes. L'examen dels mots usuals del *DIEC* i d'un conjunt de noms propis i neologismes, a partir dels contextos accentuals i sil·làbics (aguts acabats en vocal, plans acabats en consonant i esdrúixols) no mostra que operi un procés categòric en aquests casos. Pel que fa als esdrúixols, s'observen únicament efectes tendencials, com una lleugera preferència per l'obertura quan no hi ha altres condicionants, enfront d'una actuació pràcticament categòrica del procés d'obertura per [i] quan no entra en conflicte amb l'efecte metafònic, i efectes purament tendencials de la metafonia encara que no entri en conflicte amb l'obertura per [i].

Aquests resultats tenen també conseqüències teòriques importants perquè defineixen el domini harmònic com un domini prosòdic, el peu trocaic, en contra de la teoria dels desencadenants febles (*weak triggers*, Walker 2005) que suposa que l'harmonia no opera dins el domini del peu sinó que actua a distància. Es demostra condicionant prosòdic perquè quan el peu és un troqueu propi

([óσ]) hi ha metafonia regular, però quan el troqueu té una síl·laba addicional adjuntada ([[óσ]σ]) els efectes metafònics no són categòrics.

JOAN MASCARÓ

CLT

Universitat Autònoma de Barcelona

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- BADIA I MARGARRI, Antoni M. (1966), «Predominio de las vocales abiertas /e/ y /o/ en el catalán de Barcelona», *Revista de Filología Española*, 49, Madrid, pp. 315-20.
- (1970), «Les vocals tòniques e i o en el català de Barcelona», *Estudis Romànics*, 12, Barcelona, pp. 119-172.
- BONET, Eulàlia, Maria-Rosa Llorer & Joan Mascaró (2007), «Domain and directionality in Catalan ATR harmony», treball presentat a la 4th Old-World Conference in Phonology, Rodes, 18-21 de gener de 2007. [Accessible a <<http://www.uv.es>>, núm. 16.]
- CABRÉ [MONNÉ], Teresa (2009), «Vowel reduction and vowel harmony in Eastern Catalan loanword phonology», dins Marina Vigário, Sònia Frota & M. João Freitas (ed.), *Phonetics and phonology. Interactions and interrelations*, Amsterdam/ Filadèlfia, John Benjamins, pp. 267-285.
- (2010), «El sistema vocàlic del català central i l'adaptació dels manlleus», dins Kálmán Faluba & Ildikó Szijj (ed.), *Actes del Catorzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Universitat Eotvös Loránd de Budapest, 4-9 de setembre de 2006)*, vol. 3, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 111-120.
- COROMINES, Joan (1954), «Algunes lleis fonètiques catalanes no observades fins ara», *Estudis Romànics*, 3, Barcelona, pp. 201-230. [Reproduït a COROMINES 1971, pp. 183-216.]
- (1963), «Fabra, lingüista», *Serra d'Or*, 5.12 (desembre), Barcelona, pp. 38-40.
- (1971), *Lleures i converses d'un filòleg*, Barcelona, Club Editor.
- DIEC = *Diccionari de la llengua catalana* (2007), 2a edició, Barcelona, Edicions 62 / Enciclopèdia Catalana.
- FABRA, Pompeu (1906), «Les e tòniques du catalan», *Revue Hispanique*, 15, Paris, pp. 9-23.
- (1908), «Qüestions d'ortografia catalana», dins *Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana*, Barcelona, Joaquin Horta, pp. 188-221.
- (1912), *Gramàtica de la llengua catalana*, Barcelona, Massó, Casas & Cia.
- (1933), *Gramàtica catalana*, 7a edició, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- (1956), *Gramàtica catalana*, Barcelona, Teide.
- (1971), «Apunts taquigràfics del curs superior de català (1934-1935) professat per Pompeu Fabra a la Universitat Autònoma de Barcelona», apunts de Joan Miravittles i Serradell, Andorra la Vella, Erosa.

- FORTEZA, Tomàs (1915), *Gramàtica de la llengua catalana*, Palma de Mallorca, Escuela Tipogràfica Provincial.
- GRÖBER, Gustav (1888-1897), *Grundriss der romanischen Philologie*, Strasbourg, Karl J. Trübner.
- HEVLY, Lou, *Dictionari Regex*. [Recurs en línia, accessible a <<http://www.visca.com/dr/>>]
- MASCARÓ, Joan (1978), *Catalan phonology and the phonological cycle*, Bloomington, Indiana University Linguistics Club.
- (1984), «Aramon-aramoní: una regla fonològica catalana no descoberta fins ara», dins *Miscel·lània Aramon. Estudis de llengua i literatura catalanes oferts a R. Aramon i Serra*, vol. 4, Barcelona, Curial, pp. 123-129.
- (2002), «El sistema vocàlic. Reducció vocàlica», dins Joan Solà, Maria-Rosa Lloret, Joan Mascaró & Manuel Pérez Saldanya (dir.), *Gramàtica del català contemporani*, vol. 1, Barcelona, Empúries, pp. 89-123.
- (2007), «Local and long-distance analyses of harmony in metaphonic systems», treball presentat al 15th Manchester Phonology Meeting, Manchester, 24-26 de maig de 2007.
- (2008), «La distribució de les vocals miñanes toniques en català central», *Caplletra. Revista Internacional de Filologia*, 44, Barcelona/València, pp. 75-102.
- MIRÀ I FONTANAIS, Manuel (1875), «Estudios de lengua catalana. Catalán contemporáneo», dins *Obras completas del doctor Manuel Milá y Fontanals*, Barcelona, Verdguer y C^a, pp. 511-544.
- MOU, Francesc de B. (1952), *Gramàtica històrica catalana*, Madrid, Gredos.
- Pi-MALLARACH, Josep (1997), «L'obertura de les vocals miñanes en una mostra de neologismes del català», tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona.
- (2001), «Els neologismes com a indicadors de l'evolució fonològica de la llengua. El cas de les vocals miñanes en el català central actual», dins Jenny Brumme (ed.), *La historia de los lenguajes iberorrománicos de especialidad: la divulgación de la ciencia*, Frankfurt am Main, Institut Universitari de Lingüística Aplicada (Universitat Pompeu Fabra) / Vervuert-Iberoamericana, pp. 317-331.
- (2006), «La pronúncia oberta o tancada de les oo en els neologismes nominals del català central: És la presentació d'una tendència innovadora o bé la confirmació d'una manifestació antiga?», dins Sadurní Martí, Miriam Cabré, Francesc Feliu, Narcís Iglesias & David Prats (ed.), *Actes del Tretzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Universitat de Girona, 8-13 setembre 2003)*, vol. 2, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 311-325.
- (2007), «L'actualitat de Fabra en l'adaptació fonològica de les vocals miñanes anteriors en mots de nova creació» dins Anna Montserrat & Olga Cubells (ed.), *Entorn i vigència de l'obra de Fabra: actes del 2n Col·loqui Internacional La Lingüística de Pompeu Fabra*, Valls, Cossetània, pp. 229-238.
- ROSSICH, Albert (2006), «El model ortològic del català modern», dins Antoni Ferrando & Miquel Nicolás (ed.), *La configuració social de la norma lingüística a l'Europa llatina*, Alacant, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, pp. 125-153.

WALKER, Rachel (2005), «Weak triggers in vowel harmony», *Natural Language & Linguistic Theory*, 23, Dordrecht, pp. 917-989.

WHEELER, Max W. (2005), *The phonology of Catalan*, Oxford, Oxford University Press.

ANNEX 1. MOTS ESDRÚIXOLS USUALS EXTRETS DEL DIEC

acròbata, acrópolis, aferesi, andròmina, anècdota, angelica, apòcope, apòstata, aritmètica, bòbila, calendula, caròtide, cèdula, cèlebre, còlera, còmode, còmplice, congènere, cònjuge, còpula, còrpora, crònica, dècada, dèficit, despota, dièresi, diòcesi, domini, efemèride, ègloga, èl·litre, èmfasi, epentesi, època, èpsilon, escòrpora, espècimen, èstereo, etcètera, èxode, èxtasi, fècula, fèrretre, fèrula, fórmula, gèminis, gènere, gènesi, gònada, gòndola, hègira, hèlice, hèrcules, hèrèbation, hèrèbola, hèrèbole, hèpètesi, idòlatra, incòlume, linòleum, maïòlica, mètode, metropòlis, molècula, mòllera, nècora, nòmada, nòmina, òlba, òmicron, òmnibus, òpera, òrbita, òrfena, parèntesi, paròtide, pècora, pèrdua, pèrgola, plèora, polemica, pòlissa, pòlvora, prèdica, prèsbita, pròtroga, pròstata, pròtesi, remora, rèplica, rèprobe, ròtula, rubèola, sèmola, sòmnia, sòmnes, tènuè, tètanus, tòfona, tómbola, tórtora, trèmolo, verònica, vèrtebra, llèmena, tèmpores.

ANNEX 2. MOTS ESDRÚIXOLS DE L'ENQUESTA

(Al full d'enquesta no es marcaven accents gràfics i s'indicava la tònica amb subratllat.)

acròpolis, apòcope, Aristòfanes, Beverly, Bòdensee, Bòllinger, Chèsterfield, Chèsterton, Còleridge, (el) còlera, còmplice, condruia, Connecticut, CÒNTOBOL, Copperfield, Còppola, còrpora, Coventry, Cuètara, Dèbora, Desdemona, domine, Ebola, Ebboli, Eckerman, Eddington, Edison, efemèrides, Èfeso, Emerson, Empèdocles, epsilon, Eratòstenes, Èttore (Scola), Eufràta, Eumenides, Èvora, Èxeter, Fèderer, Fiesole, Fregoli, Gòlgota, Gøteborg, Gregory, Gròningen, Hècuba, Hèmingway, hètero, hèpèbola (corba), hèrèbole, isosceles, Jèfferson, Jennifer, Jespersen, Jonathan, Kennedy, linòleum, Løhengrin, Maeterlinck, Mèfistòfeles, Metròpolitàn, Mèyerbeer, Mònaco, Montgomery, Mortimer, NORFONE, NOTROCON, Nottingham, Oberon, Offenbach, omicron, gpera, Penèlope, Persèfone, Persèpolis, Pèsarò, Pètula (Clark), Pleiades, Premlinger, Prospero, PROSTENON, PROVOTOR, Regensburg, Remington, RÈOFOL, Ròbinson, Rochester, Rosenkranz, Røtterdam, Sèneca, Smètana, Sòcrates, Sòfocles, Solinger, SOLOTEN, Sømerset, Sørensen, SORODOT, Stròmboli, sui generis, Tennyson, Terminus, TESTUNAS, Theotocòpulos, TOBELOR, Tøttenham, TRÈCORON, trèmolo, Treveris, Veneto, Wegener, Yèllowstone.

ANNEX 3. MOTS PLANS DE L'ENQUESTA

(Es manté la grafia originària.)

Açores, Alfa-Romeo, alferéz, allegro, Apolo, atrezzo, Belmondo, Bette, Boston, bote, botones, calzone, Chester, Citroen, cole, COPE, crono, demo, depre, divertimento, (ecce) homo, Eco, EFE, ego, Eros, ESO, Foggo, (grosso) modo, Goethe, Gore (Tex), gospel, grosso (modo), Hermes, herpes, IESE, jefe, karaoke, Kioto, Kosovo, l'acabose, Lego, Lesbos, logo, Loto, Mercedes, mezzo, minestrone, ONCE, opos, penene, per-cebe, pesto, polo, porno, presto, profe, progre, PSOE, Quijote, Reflex, RENFE, repe, reto, risotto, secre, tapete, tebeo, tele, tempo, Tere, termo, toffe, tope, Toronto, totem, UNESCO, Verne, Volvo, Zorro.